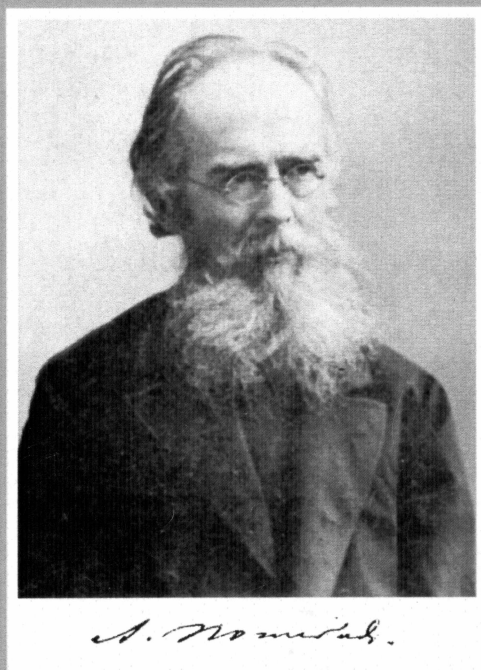

Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди

ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Збірник наукових праць

A. N. Morozov

ХАРКІВ

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Збірник наукових праць
Харківського національного педагогічного
університету імені Г.С. Сковороди

Випуск 34

*До 200-ліття від дня народження
Ізмаїла Івановича Срезневського*

Харків 2012

Редакційна колегія: **Лисиченко Л.А.** — головний редактор, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; **Дорошенко С.І.** — заступник головного редактора, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; **Гулак А.Т.** — доктор філологічних наук, професор кафедри російської мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; **Пелепейченко Л.М.** — доктор філологічних наук, професор кафедри філології та перекладу Академії внутрішніх військ МВС України; **Степанченко І.І.** — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; **Олексенко О.А.** — кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; **Беляєва Т.В.** — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; **Маленко О.О.** — доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; **Піддубна Н.В.** — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; **Щербакова Н.В.** — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

Рецензенти: **Космеда Т.А.**, доктор філологічних наук, професор кафедри мовної і міжкультурної комунікації Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка;
Калашник В.С., доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені В.Н. Каразіна.

*Затверджено вченою радою
Харківського національного педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди
(пр. № 3 від 01 червня 2012)*

*Свідоцтво
про державну реєстрацію серія КВ № 15671-4143 ПР від 21.09.2009
Засновник: Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди*

*Постановою президії ВАК України № 1-05/1 від 10 лютого 2010 р.
збірник внесено до нового переліку наукових фахових видань*

Лінгвістичні дослідження : Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. — Харків, 2012. — Вип. 34. — 292 с.

Відповідальний за випуск: к.ф.н., проф. О.А. Олексенко

© Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

<i>Симоненко Т.О.</i> Стилістичні функції термінологічної лексики в поезії В. Стуса	237
<i>Черемська О.С.</i> Термінологічне нормування у 50–80-ті роки ХХ століття.....	242
МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ ТА ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ	
<i>Адаменко М.В.</i> Особливості перекладу сучасної англомовної поезії.....	248
<i>Жук А.В.</i> Художній переклад з точки зору міжлітературної комунікації.....	254
<i>Сліпецька В.Д.</i> Засоби вираження негативної оцінки та негативних емоцій в українській та російській лінгвокультурах (на матеріалі повісті М. Гоголя «Вечори на хуторі біля Диканьки» та її україномовного перекладу)	261
МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН	
<i>Козир М.В.</i> Лінгводидактичні особливості процесу формування в учнів 5–7 класів умінь доводити на уроках рідної мови	269
<i>Радзівська О.В.</i> Сучасна лекція: традиції vs інновації.....	275
ОГЛЯДИ І РЕЦЕНЗІЇ	
<i>Лисиченко Л.А.</i> Динамічні процеси метафори в парадигмі когнітивної лінгвістики	280
<i>Мерінов В.В.</i> Не бійтесь заглядати у правопис.....	282
Відомості про авторів.....	284

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

УДК 371.334

М.В. Козир

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ 5–7 КЛАСІВ УМІНЬ ДОВОДИТИ НА УРОКАХ РІДНОЇ МОВИ

У статті автор пропонує розглянути лінгводидактичні та психолінгвістичні особливості процесу формування в учнів 5-7 класів умінь доводити на уроках української мови.

Ключові слова: інтерактивні методи навчання, група дискусійних методів, дискусія, теза, аргумент, спростування (доведення), вміння доводити, вікові особливості.

Козыр М.В. Лингводидактические особенности процесса формирования у учащихся 5–7 классов умения доказывать (убеждать) на уроках украинского языка. В данной статье автор предлагает рассмотреть лингводидактические и психолингвистические особенности формирования у учащихся 5–7 классов умения доказывать (убеждать) на уроках украинского языка.

Ключевые слова: интерактивные методы обучения, группа дискуссионных методов, дискуссия, тезис, аргумент, опровержение (доказательство), умения доказывать (убеждать), возрастные особенности.

Kozyr M.V. The teaching linguistic peculiarities of forming the 5–7th grades pupils' ability to prove at the Ukrainian language lessons. The author of the article proposes to consider teaching linguistic and psycholinguistic peculiarities of forming the 5–7 class pupils' ability to prove (to persuade) at the Ukrainian language lessons.

Keywords: interactive teaching methods, group discussion techniques, discussion, argument, refutation (proof), the ability to prove (the persuade), age-specific features.

Теоретичні основи формування в учнів 5–7 класів умінь доводити в процесі застосування групи дискусійних методів ґрунтуються на здобутках сучасної науки, насамперед лінгвістики, лінгводидактики, психолінгвістики, соціолінгвістики, комунікативної лінгвістики.

Дослідженню інтерактивних методів присвячені студії вітчизняних лінгводидактів, зокрема в працях О. Пометун, Л. Пироженко, які детально висвітлюють роль, дидактичний потенціал інтерактивних методів. У роботах Л. Варзацької, Л. Кратасюк, О. Вербило, О. Горошкіної, Г. Ващенко, Л. Щербини та ін. дослідників встановлено основні характеристики інтерактивних методів, визначено їхні переваги над традиційними, подано правила використання цих методів.

Метою цієї статті є огляд лінгводидактичних особливостей процесу формування в учнів 5–7 класів умінь доводити на уроках української мови.

Завданням статті полягають у дослідженні теоретичних основ формування в учнів 5–7 класів умінь доводити; розкритті питання активного застосування

на уроках української мови групи дискусійних методів з урахуванням вікових особливостей учнів; наведенні прикладів практичних завдань.

Поняття методу як основної категорії в дидактиці й лінгводидактиці постійно знаходиться в полі зору дослідників. Його багатоглибкість спричинила появу багатьох напрямів дослідження, різних тлумачень і класифікацій. Дослідженням методів у загальнодидактичному аспекті займалися А. Алексюк, Ю. Бабанський, Є. Голант, М. Скаткін, І. Лернер, М. Махмутов, В. Паламарчук, В. Онищук та ін. Даючи визначення методу, акцентують увагу на різних властивостях цього поняття.

Досить цікавою для нашого дослідження виявилася класифікація методів навчання української мови, запропонована К. Плиско [5: 65]. На основі системного підходу виділено методи проблемно-розвивального навчання, до яких дослідниця відносить інформаційно-рецептивний, спонукально-репродуктивний, стимулюючо-пошуковий, спонукально-пошуковий, проблемний виклад, що забезпечують пояснювально-ілюстративний і проблемно-пошуковий типи навчання.

На поданому етапі розвитку сучасної педагогічної науки найбільш актуальними стають саме інтерактивні методи навчання. Термін *інтерактивний* походить з англійської мови від слова *interact* (*inter* – взаємо-, *act* – діяти) і означає 'здатний до взаємодії, діалогу' [6: 13]. Його ввів до наукового обігу в 1975 р. німецький дослідник Ганс Фріц. У дослідженнях цього вченого визначено мету інтерактивного процесу – це зміна й поліпшення моделей поведінки його учасників. Аналізуючи власні реакції та реакції партнера, учасник змінює свою модель поведінки і свідомо засвоює її [6: 16].

Узагальнюючи наукові студії з цієї проблеми, стверджуємо, що *інтерактивні методи навчання на уроках української мови – це способи міжособистісної взаємодії в режимі вчитель – учень, учень – учитель, учень – учень, що забезпечують реалізацію мети й завдань уроку.*

Наукові пошуки сучасних дослідників інтерактивних методів навчання О. Пометун, Л. Пироженко характеризують сутність даних методів, що, на їх думку, полягає в організації навчального процесу таким чином, щоб практично всі учні були залученими до процесу пізнання, мали змогу дискутувати з приводу того, що знають і думають [6: 23]. Спільна діяльність учнів у процесі пізнання, засвоєння навчального матеріалу означає, що кожен робить свій індивідуальний внесок, репрезентує себе, відбувається обмін знаннями, ідеями, способами діяльності, причому в атмосфері доброзичливості й взаємної підтримки, що дозволяє не лише одержувати нові знання, а й розвивати пізнавальну діяльність.

Таким чином, інтерактивні методи навчання української мови є важливою складовою вдосконалення комунікативних умінь і навичок учнів 5–7 класів. Ці методи спираються на самостійну пізнавальну активність учнів, орієнтовані на розвиток здатності вирішувати проблеми колективно, залучаючи учнів до групових дискусій, проектної діяльності, забезпечують реалізацію комунікативно-діяльнісного підходу на уроках української мови.

На нашу думку, необхідно обов'язково передбачити системне застосування групи саме дискусійних методів навчання (які відносяться до

інтерактивних), за допомогою яких досягалося б раціональне поєднання самостійної, парної та групової діяльності учнів у ході дискусії з метою вироблення комунікативно значущих умінь діяти в різних соціальних групах.

У процесі розробки методики навчання особистісно зорієнтовано-го спілкування, вибору об'єктів навчання та контролю необхідно також враховувати психолого-педагогічні аспекти, соціальні передумови в суспільстві. Такі дослідники, як В.А. Артемов, О.М. Біляєв, О.О. Леонтьєв, М.І. Махмутов, О.О. Миролібов, І.О. Синиця, Л.В. Щерба та ін. указували на те, що вибір об'єктів детермінується соціальними факторами, що мету навчання зумовлено потребами суспільства на сучасному етапі розвитку.

Найважливішим, на наш погляд, є володіння усним спілкуванням та вмінням ведення дискусії зокрема. Участь у таких ситуаціях передбачає розвиток таких умінь: володіння всіма видами монологічного мовлення (інформування, пояснення, уточнення, інструкція, ілюстрування, доповідь); участь у діалозі, бесіді, дискусії, вираження різноманітних комунікативних намірів (порада, співчуття, жаль, подив, незрозуміння); розуміння висловлювань наукового характеру, що стосуються вищевказаних ситуацій спілкування.

У сучасній педагогічній науці не склалося єдиного визначення дискусії (від лат. *discussio*) як дидактичної категорії. Українські науковці О. Савченко та І. Підлісний вважають, що сутність дискусії полягає в обміні думками з конкретної проблеми [4: 91]. Ю. Бабанський визначає дискусію як суперечку, обговорення будь-якого питання навчального матеріалу, яке ґрунтується на обміні думками між учнями, вчителями та учнями [2: 358].

Цілком погоджуємося з думкою відомого російського дослідника М. Кларіна, що навчальна дискусія – це цілеспрямований та впорядкований обмін ідеями, судженнями, думками в групі заради пошуку істини.

На думку Ю. Бабанського, дискусія вчить самостійно мислити, розвиває вміння практичного аналізу й ретельної аргументації висунутих положень, поваги до інших поглядів [2: 358].

Науковці О. Пометун та Л. Пироженко визначають велику освітню й виховну цінність використання дискусійних методів, а саме: вони вчать глибокому розумінню проблеми, виробленню самостійної позиції, оперуванню аргументами, критичному мисленню, умінню зважати на думки інших, визнавати вдалі аргументи, краще розуміти іншого, сприяють уточненню власних переконань і формуванню власного погляду на світ. Отже, дискусійні методи виконують освітню, розвивальну та виховну функції [6: 67]. Також ними розглянуто дискусію в контексті інтерактивних технологій навчання, виокремлено групу технологій опрацювання дискусійних питань, до яких належать метод «прес», метод «займи позицію», метод безперервної шкали думок, дискусія в стилі телевізійного ток-шоу, оцінювальна дискусія та дебати.

Таким чином, дискусія сприяє організації розумової діяльності учнів, вона є актом колективного мислення та розвиває навички критичного судження й міркування; формує вміння публічного виступу з промовою; сприяє розвитку логічного мислення, свідомому засвоєнню знань; учити мислити, критично оцінювати і творчо опановувати навчальний матеріал.

Варто зазначити, що серед авторів не існує єдиного погляду, які саме методи належать до дискусійних. Це ускладнюється й тим, що різні дослідники дають різні назви одному й тому самому методу. Так, метод обговорення дискусійного питання, при якому учні розподіляються на два кола й розміщуються один навпроти іншого, називають: «вертушкою» (М. Єрохіна, М. Короткова) «концентричними колами» (В. Рудиня, К. Баханов), «каруселлю» (О. Пометун, Л. Пироженко). Інший метод, який ґрунтується на обговоренні проблеми в невеличкій групі з подальшим викладом позицій у вигляді нетривалих виступів, називають: панельною дискусією (В. Рудиня) та засіданням експертної групи (М. Короткова). Окрім того, деякі дослідники пропонують такі варіанти обговорення дискусійних питань, як: судове засідання (К. Баханов), дискусія у стилі телевізійного ток-шоу (О. Пометун), дискусія з елементами ігрового моделювання і, як приклад, «судове засідання» та «громадські слухання» (М. Короткова). Усі ці методи мають спільні риси: у їх основу покладено елемент гри та драматизації, а також погляд на проблему з позиції «учасників подій». Тому, на наш погляд, для цих методів доцільно використовувати назву, запропоновану М. Коротковою – дискусія з елементами ігрового моделювання.

Аналіз праць авторів свідчить про те, що навчальна дискусія являє собою групу методів, головними ознаками якої є: змістова спрямованість самореалізації учнів; комунікативна основа, здобуття учнями знань під час спілкування один з одним та вчителем; наявність проблемної ситуації, створеної за допомогою дискусійного питання; логічна побудова методу: теза → аргумент → спростування або доведення тези; організаційна завершеність; створення проблемної ситуації → її обговорення → прийняття узгодженого рішення → підбиття підсумків.

О. Пометун та Л. Пироженко сформулювали провідні організаційно-педагогічні засади, які, на думку вчених, є спільними для будь-якої дискусії: 1) проведення її необхідно починати з постановки конкретного дискусійного питання; 2) не слід ставити запитання на зразок: хто правий, а хто – ні в тому чи іншому питанні; 3) у центрі уваги має бути ймовірний перебіг подій; 4) усі вислови учнів мають бути в річищі обговорюваної теми; 5) учитель має виправляти помилки й неточності, яких припускаються учні, та спонукати школярів робити те саме; 6) усі твердження повинні супроводжуватись аргументацією та обґрунтуванням; 7) дискусія може закінчуватись як прийняттям узгодженого рішення, так і збереженням існуючих розбіжностей між учасниками дискусії [6: 99].

Таким чином, застосування на уроках української мови групи дискусійних методів допомагає учням проявити себе, показати свої здібності, таланти. Цікава праця в ході дискусії викликає у школярів бажання не просто копіювати, повторювати сказане вчителем, а вносити в діяльність елементи творчості, використовуючи набуті раніше знання, доводити розпочату до кінця справу самостійно, без сторонньої допомоги.

Також для успішного формування вмінь доводити на уроках української мови в 5–7 класах ми спиралися на студії відомих психологів, психолінгвістів

та дидактів про особливості розвитку особистості на різних вікових етапах, діяльнісний підхід у розвитку особистості (І. Зимня, Л. Виготський); діяльність — основа особистості (Г. Костюк); зв'язок особистості з природним середовищем (Б. Ананьєв); особистість, яка розвивається у творчості (О. Леонт'єв); структура особистості (С. Рубінштейн, С. Максименко); про розвивальне навчання (І. Зимня); психологічні чинники цілеспрямування в навчальній діяльності (В. Давидов).

Варто зазначити, що в процесі формування в учнів 5–7 класів умінь доводити важливо враховувати особливості їх психічного розвитку, бо саме за цієї умови учитель зможе дібрати найдоцільніші форми і методи організації діяльності дітей, правильно організувати їхнє навчання і виховання.

Вікові особливості, зокрема характер розумової діяльності, належать до внутрішніх умов. У 5–7 класах значно збільшується обсяг програмного матеріалу та ускладнюється його зміст, зростають вимоги до розуміння, осмислення й запам'ятовування матеріалу. Для успішного навчання учням потрібне: вміння зосереджено думати; логічно міркувати; робити правильні умовиводи; порівнювати, аналізувати й синтезувати вивчений матеріал; усвідомлювати хід міркувань; самостійно робити певні висновки, узагальнення; співвідносити інформацію, що надходить із різних джерел; уміти перевіряти й контролювати себе.

Саме в цей період в учнів підвищується рівень абстрагування й узагальнення, формуються системи прямих і зворотних логічних операцій, міркувань і умовиводів, що стають більш свідомими, обґрунтованими, логічно досконалішими. Змінюються співвідношення зовнішніх і внутрішніх дій. Відбувається перехід зовнішніх дій у внутрішній, так званий мисленевий план, формуються розумові дії, що є компонентами вмінь учитися. Практичні дії змінюються, опосередковуються думкою і словом [7: 150].

Проаналізувавши наукові праці відомих психологів, психолінгвістів та психолінгводидактів, ми виявили, що формування вмінь доводити в учнів 5–7 класів у процесі мовленнєвої діяльності залежить від багатьох чинників, зокрема врахування вікових особливостей, сформованості аудіативних умінь, а також умінь читати, сприймати, відтворювати почуте висловлювання й породжувати у свідомості власне та ін. Саме ці психологічні процеси допомагають учням молодшого підліткового віку оволодівати знаннями й використовувати їх з урахуванням змісту мовлення, ситуації спілкування, а також у процесі виконання певних вправ. Пропонуємо деякі з них:

5 клас

Гра «Слідопит» (виписати неправильно вжиті слова, визначити спосіб їх творення; відповідь обґрунтуйте):

Батько сьогодні облісив Петрика. Я хотів би навчитися гітарити. Вибачте, що я написав не дуже дбало. Для першого побачення самим кращим буде маленький букет невеликих квітів.

Конкурс «поліглотів» (увести пропонувані слова у речення різних стилів, у яких би описувалися предмети, тварини; аргументовано пояснити їх значення; яка лінгвостилістична роль цих слів у складених Вами реченнях? За яких обставин і умов мовлення Ви би їх використали? Відповідь обґрунтуйте):

Любий (коханий) – любий (будь-який); віта (життя) – Віта (жіноче ім'я).

6 клас

«**Лінгвостилістична розминка**» (від поданих іменників утворіть нові за допомогою суфіксів зменшувальності, здрібнілості, зневаги, пестливості. Запишіть їх. Визначте, якого відтінку лексичному значенню слів вони надають. Складіть із ними речення. У яких стилях мовлення вживатимете новоутворені іменники? Відповідь аргументуйте):

Кіт, береза, ліс, козак, пташка, плакса, білоручка, хата, дерево, весна, сирота, дівча, хлопець, дід.

«**Прикметникові дебати**» (поділити клас на дві групи. Прочитайте словосполучення. Чи всі вони правильно складені? Якщо ні, то поясніть чому? Правильні словосполучення введіть у текст-опис своєї школи, виділіть прикметникові емосеми і поясніть їх значення та аргументуйте їх правочин. Проведіть дебати на тему «Чий твір-опис можна вважати вдалим?»):

Тонюсіньке мереживо, глибоке крісло, сріблясті звуки, білуватий сніг, маленька дівчинка, тонші стіни, кращий клас, коротенька спідничка, зеленувата спідниця, червоний олівець. Гарнесенький ранок, темніший колір, світліша фарба, найдовший коридор.

7 клас

«**Редагування**» (Вам як редактору газети потрібно знайти відмінність у значенні поданих слів. Які це частини мови? З'ясуйте, у якому стилі і за яких обставин мовлення можна вживати виділені Вами дієприкметники. Подискутуйте із цього приводу.)

Функціональний – функціонуючий; точений – точильний; керівний – керований, керуючий; лежаний – лежачий; крикливий – кричущий; визначний – визначений; змінний – змінений; підписний – підписаний; блискучий – блискотливий; летючий – літаючий.

«**Дзеркало**» (Ви сидите перед комп'ютером. Спілкуєтесь у мережі Інтернет з новими друзями. Хочете спробувати написати про себе? Яким ви себе бачите, яка у Вас зовнішність, що Вам подобається робити, а що – ні? При написанні подані дієприкметники замініть антонімами з префіксом НЕ-. Подискутуйте на тему «Яке спілкування нам життєво необхідне: у компанії друзів чи віртуальне в мережі Інтернет?»):

Відкритий, забутий, заборонений, прохолодний, початий, роздітий, розібраний, відімкнений, розсерджений, поневолений, відчинений.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексюк А.М. Загальні методи навчання в школі / А.М. Алексюк. – К., 1981.
2. Бабанський Ю.К. Оптимизация процесса обучения. Общедидактический аспект / Ю.К. Бабанський. – М., 1977.
3. Беляев О.М. Сучасний урок української мови / О.М. Беляев. – К., 1981.
4. Олійник І.С. Методика викладання української мови в середній школі / І.С. Олійник. – К., 1989.
5. Плиско К.М. Принципи, методи і форми навчання української мови / К.М. Плиско. – Харків, 1995.
6. Пометун О.І. Енциклопедія інтерактивного навчання / О.І. Пометун. – К., 2007. – 144 с.
7. Функції і структура методів навчання / [за ред. В.О. Оніщука]. – К., 1979.